

SANG

Årg. 6 • 2025

Sang

Årg. 6 · 2025

Redaktion Lea Wierød Borčak
Uffe Holmsgaard Eriksen

Adresse Skejby Vænge 289, DK-8200 Aarhus

Mail redaktion@tidsskriftetsang.dk

Hjemmeside www.tidsskrift.dk/SANG

ISSN 2597-0518

Om tidsskriftet Tidsskriftet SANG er et forum for kritisk refleksion over sang som udtryksform. Vi bringer både forskning i og formidling om alle typer af sang fra alle faglige vinkler.

Manuskript SANG modtager mange typer indlæg, f.eks. artikler, anmeldelser, interviews og kommentarer. Se <https://tidsskrift.dk/SANG/about/submissions>

Omslag og layout Fedja Wierød Borčak

Støtte Tidsskriftet støttes af
Aarhus Kommunes Kulturudviklingspulje

AARHUS KOMMUNE

Det syngende kirkerum

Hvordan spatialitet former fællessang i kirkerummet

Asbjørn Lauridsen

Fællessang finder sted dagligt i kirkerum landet over. At synge er en fast praksis i mange kirker og en helt integreret del af gudstjenesten i mange kirkesamfund. Kirkerummet bliver også fyldt af meget andet fællessang gennem ugens løb. Højskolesangaftner, fællessangsarrangementer, kirkekor og foredrag med tilhørende sangtimer indtager kirkerummet, og omdanner det for en stund til noget andet. Kirkens mure, akustik og religiøse symboler står stadig, men der skabes et nyt rum blandt andre, mosaikker og kirkebænke: fællessangens rum. Kirkerummet er dog ikke bare en scene for fællessang. Det synger også med ved at forme fællessangen gennem akustikken, indretningen og arkitekturen. Et kirkerum kan gøre fællessangen mere højtidelig eller andægtig og påvirke den betydning, der lægges i sangene. Kirkerummet er som alle andre rum ikke blot et geografisk-fysisk sted, men konstrueres også socialt. Sangbegivenheden¹ varierer og formes alt efter rummets størrelse, akustik, mængden af mennesker, hvilke mennesker der er til stede, og om det er en festgudstjeneste eller en begravelse. Fællessang er socialt, og som Edward Soja udtrykker det: "There is no unspatialised social reality" (Soja 1996, 46). Selvom fællessang findes mange forskellige steder, er det kirkelige rum en interessant 'case', når spatialitet er det teoretiske rammeværk. Der er to årsager til dette. For det første er fællessang en central praksis på tværs af det kirkelige spektrum i Danmark. For det andet er rum-

¹ Begrebet indbefatter et konkret fællesskab et konkret sted på et konkret tidspunkt (Thrane 2021, 44).

met tydeligt defineret: Uanset om man befinder sig i en middelalderkatedral eller i en moderne pinsekirke, er rummet tydeligt konstrueret netop som kirke både geografisk-fysisk og socialt. En spatial-teoretisk undersøgelse af kirkerummets fysiske og sociale formning af fællessang kan åbne for nye indsigter om fællessang og rumlighed og således rejse nye spørgsmål indenfor både teologi og musikvidenskab.

Formålet med denne artikel er at undersøge forholdet mellem spatialitet og fællessang i kirkerum. Teksten er todelt. Først en teoretisk del, der redegør for, hvordan fællessang og spatialitet kan forstås og undersøges. Derefter bliver disse teorier eksemplificeret i en kort undersøgelse af en case, der indebærer højskolesang i et kirkerum.

Anliggendet for artiklen er placeret mellem to beslægtede fagfelter: Sangforskning og hymnologi. I den musikanthropologiske fællessangsforskning er sangrummets sociale aspekter allerede et væsentligt genstandsområde. De seneste år er feltet blevet beriget med undersøgelser af sociale dynamikker (fx Thrane 2021) og deltagelsesoplevelser (fx Borčak et. al, kommende), der viser, at fællessang ikke er en lukket, ensartet størrelse, men et ”forskelligartet og dynamisk fænomen, der løbende former og formes af konkrete mennesker” (Thrane 2021, 54). Selvom det sociale sættes under lup, mangler det spatial-teoretiske forstørrelsesglas, der kan give konkrete værktøjer til at analysere og fortolke de rum, hvori sangbegivenheden foregår. Det andet fagfelt – dansk hymnologi – må generelt betegnes som ’rumløst’. Selvom nærtliggende emner som ’fællesskab’ (Baunvig 2018) og ’salmesangen i gudstjenesten’ (Christiansen 2014; Iversen 2018) er blevet udforsket, har en reel spatial-teoretisk analyse og fortolkning af fællessang i kirkerummet været fraværende. Dette skyldes formentlig et rimeligt fokus på tekst, teologi og liturgi, og derudover at antropologiske og sociologiske metoder er relativt nye inden for den teologiske forskning. Ved at inddrage rum som et genstandsområde kan hymnologien få endnu flere redskaber til at studere de praksisser, der konstituerer og former den fælles salmesang i kirkerne.

Hvad er fællessang?

I artiklen ”A Typology of Communal Singing in Denmark” tegner Kirkegaard et al. grænserne for, hvad fællessang er, og derudover opstiller de en brugbar typologi, der nuancerer begrebet.² Forfatterne

² En stor tak til forfatterne for muligheden for at læse det endnu ikke udgivne manuskript.

definerer fællessang som en praksis, der for det meste findes som en ikke-indøvet, semispontan handling, hvor mennesker synger sammen ubundet af den regelmæssighed eller de formelle forpligtelser, der er typisk for koroptrædener (Kirkegaard et al., 7).³ Fællessang forekommer både formelt, f.eks. til møder, gudstjenester eller sangtæner, men foregår i lige så høj grad også uformelt, f.eks. til fødselsdage, sportsbegivenheder eller i skolen (ibid., 18). Det er en deltagelsespraksis, der adskiller sig fra korsang, hvor man også synger sammen, men hvor man har et præsentationsmæssigt formål, f.eks. en koncert eller fremvisning. Ved at være en ren deltagelsespraksis er fællessang en sangbegivenhed, som principielt ikke har nogen tilskuere (ibid., 20).

Kirkegaard et al. giver to parametre, der kan bruges til at identificere fællessang: Typen af sangbegivenhed og motivationen for at synge (ibid., 28-29). Typen af sangbegivenhed ligger på et spektrum mellem 'ledsagesang' og 'absolut sang'. Hvor 'ledsagesang' er et til-læg eller en komponent i den primære begivenhed, er selve sangen eller syngningen i 'absolut sang' begivenhedens primære aktivitet. Motivationen for fællessangen ligger på et spektrum mellem en ydre motivation, hvor man gør noget for at få et andet udbytte, og en indre motivation, hvor man gør noget, fordi det i sig selv giver motivationen (ibid., 29). Fællessang betegner altså mange forskellige sangpraksisser. Typologien, som Kirkegaard et al. præsenterer, er brugbar for denne artikel, da den behandler fællessang både i forhold til typen af sangbegivenhed og motivationen for sangen. Begge parametre kan være varierende i en fællessangsbegivenhed i et kirkerum.

Hvad er højmessens fællessang?

Da denne artikels omdrejningspunkt er fællessang i kirkerum, bør vi opholde os lidt ved den mest gængse type, der ugentligt finder sted: Salmesangen i søndagens gudstjeneste, også kaldet højmessen. Ud fra fællessangstypologien definerer Kirkegaard et al. salmesangen som 'ledsagesang', da salmerne forstås som en understøttelse af liturgien (ibid., 35). Denne forståelse af højmessens salmesang kan virke tillokkende, da gudstjenesteforløbet indeholder flere elemen-

3 At fællessang er semispontan udelukker ikke at sangbegivenheden kan være planlagt. Det semispontane ligger derimod i, at sangen ikke er indøvet som f.eks. et korværk. Den enkelte åbner sin højskolesang- eller salmebog mere eller mindre uvidende om, hvilket stykke musik der skal fremføres.

ter end bare sang. Men den lutherske højmesses salmesang bør dog fra et teologisk perspektiv placeres anderledes i det typologiske skema.

Martin Luther mente, at musikken og sangen er en lovprisning af Gud, som er vigtig til trøst og glæde. Dette syn lagde bl.a. grunden til hans praktiske ønske om flere tysksprogede salmer. De skulle være forståelige og brugbare for menigheden (Schilling 2014, 509-511). Som offentlig udtryksform er salmesangen så essentiel i den lutherske kirkeforståelse, at Luther mente, at den kan bruges som et kendetegn på 'den sande kirke' (Luther 2017, 284). Sangen skal være forståelig og give mening, så man kan lære og forbedre sig gennem den (ibid, 285).

Salmesang er dog ikke først og fremmest opdragende, men kommunikativ. Det skyldes, at den lutherske gudstjeneste er en dialog mellem Gud og mennesket. I kirkens liturgi er det i første omgang Gud, der handler og taler, og dernæst mennesket der responderer (Rønkilde 2018, 17).⁴ Den menneskelige respons kommer til udtryk som taksigelse, vidnesbyrd og bøn; kommunikative handlinger som i en ny form gentager det, som Gud allerede meddeler i forkyndelsen af evangeliet (Prenter 1977, 146). Salmerne er altså som et fast led af liturgien en del af menneskets respons til Gud. De udtrykker både bøn og tak og vidner om troen, når den enkelte bekræfter gyldigheden af tekster og ritualer gennem sin deltagelse (Johansen 2018, 67). Med Marianne Christiansens ord: "*Lex cantandi lex credendi* (Som der synges, således tros der)" (Christiansen 2014, 131).

Ud fra denne teologiske forståelse af salmesangen i folkekirken er det ikke præcist at kalde fællessangen i gudstjenesten ledsagesang. Gudstjenesten og menigheden, som deltager i den, formes og dannes netop af selve syngningen (Johansen 2018, 70). Gudstjenesten er menighedens lovprisning, men også det, som samler og identificerer menigheden som et fælles vi. Derudover er salmesangen selve samtaleformen for mødet mellem Gud og mennesker i kirken (Christiansen 2014, 135). Ud fra dette perspektiv vil salmesangen i gudstjenesten bedre kunne forstås som absolut sang, da man ikke kan fejre højmassen uden salmesangen.⁵

4 Denne artikel læner sig op ad Jette Bendixen Rønkildes forståelse af den kristne gudstjeneste som en specifik handling, hvor mennesker mødes i ord og handling med Kristus som centrum (se Rønkilde 2018). Bredere defineret kan gudstjenesten forstås som den kristnes daglige liv (Eriksen 2018, 192). I denne artikels sammenhæng er gudstjenesten en social, ordnet begivenhed med en fast liturgi.

5 Hvorvidt den enkelte kirkegængers motivation flugter med denne teologiske diskurs, er en anden sag. Nogen kan fx slet ikke lide at synge og andre har måske ikke muligheden. Den individuelle motivation for at deltage i gudstjenesten kan derfor potentielt være helt afskåret salmesangen og være drevet af fx prædiken eller nadver.

Fællessangen er altså en fast del af gudstjenestens hændelsesforløb. Men hvad sker der, når fællessangen i kirken ikke er en del af en gudstjeneste? Her kan en undersøgelse af rumligheden, hvad folk gør, hvordan rummet er, og hvordan det bruges, måske løfte sløret for, hvad der foregår.

Hvad er rum?

Et rum er både en fysisk og en social størrelse. Rum kan være indendørs eller udendørs. Det kan være gammelt eller nyt. Det har en bestemt akustik, stemning og atmosfære. Det kan på samme tid være behageligt for nogle og afskyeligt for andre. Et og samme rum kan bruges til at fejre livet og til sørge over, at det er forbi. Rum er fysisk-geografisk bestemte af et sæt koordinater, vægge, hegn eller naturlige grænser, men rum er også en menneskelig og social virkelighed, for det er mennesker, der giver rum mening og værdi: "Human beings are not placed, they bring place into being" (Smith 1987, 28).

Når man møder et rum, møder man noget materielt, og man relaterer og positionerer sig i forhold til det. Vægge, lofter, indretning, akustik, lysindfald og andre mennesker indtages af sanserne og behandles i hjernen og fornuften. Man ser ting og linjer, hører støj og indsnuser rummets duft. Der kan være skilte eller symboler, der antyder og beskriver, hvad man bør gøre, eller hvad der er forbudt.⁶ For eksempel kan et kirkerum indbyde til andægtighed og ro, mens en natklubs dansegulv kan opfordre til det modsatte. Omvendt kan samme kirkerum til andre tider være fyldt af glæde, dans og sang, mens rengøringsarbejdet i baren formentlig er knapt så festligt. Rum har en historie, er aldrig tavst og altid påvirket af det sociale og den betydning, ideologi, pragmatik og magt, som det sociale indebærer. Det giver derfor mening at spørge, hvordan rum og det sociale hænger sammen.

Den moderne sociologiske spatial-teori kan føres tilbage til den tyske sociolog Georg Simmel. Ved at bygge på Immanuel Kants tolkning af tid og rum som anskuelsesformer hævdede Simmel, at det sociospatiale ikke er noget i sig selv, men kun eksisterer i vores perception. Denne tankegang blev videreført i 1970'erne af filosofferne David Harvey, Michel Foucault og Henri Lefebvre, hvis tekster grundlagde den såkaldte 'spatiale vending' (Fuller og Löw 2017, 472-473).

⁶ Marianne Fibiger påpeger, at en historisk-social forståelse af rummet er nødvendig, for at kunne forstå det som noget særligt (Fibiger 2021, 170).

Frugten af dette arbejde blev, at man inden for sociologien og geografien begyndte at forstå rum i et nyt lys: Det er ikke blot noget derude, der venter på at blive beskrevet, men er altid også et resultat af en social produktion (Löw 2016, vii). Martina Löw forklarer videre, at et rum skabes gennem handlinger og rumlige strukturer, der allerede eksisterer og påvirker handlinger i rummet. Et rum er på denne måde altid en del af en uendelig cirkelbevægelse: "That is, things are dependent on the spatial arrangement in which we place them; and the other way round, in their spatial arrangement they have a specific effect on us" (ibid., xiv).

Rum er altså ikke blot en beholder til det sociale eller en scene for menneskers handlinger. Det er en integreret del af det sociale, f.eks. i måden mennesker og ting er arrangeret i forhold til hinanden på, eller i den måde, hvorpå rummet kan opfordre til eller forbyde bestemte handlinger. I artiklen "Introduction: An invitation to spatial sociology" definerer Fuller og Löw et rum som det, der er konkret, multidimensionelt, levet, oplevet og relationelt konstitueret. Det kan udfordres og er processuelt (2017, 476). Deres definition viser kompleksiteten i at arbejde med rum i et sociologisk rammeværk, da rum bliver en flydende og formbar størrelse, som ændrer sig, alt efter hvilke mennesker og hvilken materialitet der er til stede. Man kan sige, at det indbyrdes forhold mellem mennesker og materialitet konstituerer rummet. I kraft af den relationalitet mener Fuller og Löw, at hvis man skal lave en deskriptiv, sociologisk analyse af et rum, så må man også beskrive, hvad rum gør, hvordan rum har betydning, og hvordan rum er meningsfyldte (ibid., 478).

Hvordan undersøger man rum?

Et rum består altså af et arrangement af mennesker og materialitet, som har et indbyrdes forhold. Men hvordan kan man afkode dette? Netop forholdet mellem det allerede definerede rum og det rum, som pludseligt opstår, når mennesker og materialitet mødes, behandles i Henri Lefebvres teori, og derfor passer den godt til en undersøgelse af fælles-sang i kirkerum. I *La production de l'espace* (1973) præsenterer Lefebvre tre samtidige og sammenflettede aspekter af rummet, der refererer til den måde rum perciperes, konceptualiseres og leves af mennesker (Knott 2005, 162). Aspekterne bruges altså hovedsageligt til at forstå, hvordan rum opleves af mennesker fysisk, mentalt og socialt (Knott 2014, 36).

Lefebvres første aspekt – rumlig praksis – er hverdagens opførsel og handlinger. Det er strukturen i hverdagen, de ruter, man bevæger sig på og den måde, hvorpå man orienterer sig og sanser verden (ibid., 39). Det indbefatter den opførsel, der finder sted, når man befinder sig i et fysisk-socialt rum (Knott 2005, 163). Med andre ord: Rumlig praksis er helt konkret måden, hvorpå folks opførsel rumligt formes og former en given situation på et givent sted. Rumlige praksisser ligner af og til hinanden, men betydningen, der lægges i praksissen, kan variere. Til højskolesangtimen sidder man måske tæt sammen i en foredragssal og synger mange forskellige sange og salmer fra højskolesangbogen. Der er måske en italesættelse af arrangementet som 'absolut sang', og mange af deltagerne synger måske højt og tydeligt. Til barnedåben kan den rumlige praksis være helt anderledes. Dåbsfamilien kan sidde adskilt fra resten af menigheden, opmærksomheden kan være udfordret, og kirkesangen er måske reduceret til kirkekorets sang. Praksisser former på denne måde rum i rummet. Men de bliver i høj grad også selv påvirket, domineret og formet af det allerede etablerede rum, som omgiver dem.

Det andet aspekt – repræsentation af rum – er udtryk for de dominerende, tekniske og teoretiske repræsentationer, som arkitekter, ingeniører og designere planlægger eller konceptualiserer. Det er det dominerende rum i ethvert samfund (Lefebvre 1991, 38), og disse rum er som repræsentationer indlejret med ideologi, viden og magt og har indflydelse på kroppen og den rumlige praksis (Knott 2014, 36). Man kan forstå det som det rum, der på forhånd er defineret. Selvom bygninger er det sted, hvor vores sanser hovedsageligt bliver 'overfaldet' med sådanne konceptuelle rum, findes konceptuelle rum også socialt og mentalt (Knott 2005, 165).

Et tydeligt eksempel på det konceptualiserede rum kommer til udtryk i den måde, en kirkebygning er designet og indrettet på. Kirkens fysiske rum er et udtryk for eller en repræsentation af den ideologi, teologi, teknik og magt arkitekten, designeren eller bygherren har haft. For eksempel vil alteret i mange kirker være placeret modsat indgangen, og gulvets og væggenes linjer vil pege mod alteret og henlede opmærksomheden derhen, så snart man træder ind i kirken (Johansen 2020, 216). Det planlagte rum gemmer altid på et koncept, og man præsenteres for det, når man bevæger sig ind i rummets sfære. Det konceptualiserede rum har indflydelse og er autoritært og invasivt over for kroppen og hverdagens rumlige praksis (Knott 2014, 36). Hvordan man handler og opfører sig i et rum, påvirkes og formes af det konceptuelle rum, man befinder sig i. Visse rum har selvfølgelig en større ideologisk indlejrethed end andre. Kirkerum er generelt

tungt ladede med teologiske koncepter eller design, der repræsenterer kristendommen i en bestemt kontekst og med en særlig dogmatisk forståelse. Det kan tydeligt diktere en stemning eller opfordre til en bestemt væremåde. Det samme rum kan anvendes til en begravelse og til en festgudstjeneste. Modsat kan en anlagt sti i naturen nærmest opleves som et tomt og ideologifrit rum, men den er uden tvivl et produkt af både kommunalpolitik og miljøforvaltning, idéer og pragmatik. Man kan ikke undslippe det konceptualiserede rum. Så snart man træder ind i det, er man en del af det og må forholde sig til det.

Det tredje aspekt – repræsentative rum – omhandler netop det at forholde sig til det etablerede, dominerende rum. Det er de mentale og konkrete rum, som man laver i relation til både de repræsentationer af rum, som dominerer hverdagen og de rumlige praksisser, der er indlejret i livet (Schmidt 2024, 56). Repræsentative rum er udlevet gennem billeder og symboler og kommer til udtryk gennem den måde, kunstnere, forfattere, ritualledere anvender det fysiske rum fantasifuldt og symbolsk. Repræsentative rum kan forstås som øjeblikke af totalitet eller noget større i den banale, trivielle hverdag (Knott 2014, 37). Eksempler på sådanne repræsentative rum ses både, når rum anvendes til det, de er designet til eller det modsatte. En højmesse i Folkekirken er et eksempel på et repræsentativt rum. Der er symbolske handlinger og ritualer, der referer til noget ud over det konkrete fysiske rum. Det kan både arbejde i overensstemmelse med den repræsentation af rum, som omgiver højmessens, og det kan kritisere eller modarbejde rummet, f.eks. hvis præsten ikke prædiker fra prædikestolen, eller hvis organisten anvender et andet instrument end orglet.

Salmesangen i gudstjenesten er på samme måde et repræsentativt rum, som i vid udstrækning understøtter det allerede konceptualiserede, etablerede kirkerum. Som nævnt ovenfor, er salmerne en essentiel del af gudstjenesten, så hvis kirkens rum er stedet, hvor gudstjenesten fejres, kan man også sige, at kirkerummet er et salme-rum. De to stemmer overens, hvilket ses ved, at mange kirkerum har rækkevis af salmebøger ved indgangen, og i det store fokus på salmerne i liturgien. Når man til gudstjenester eller kirkelige handlinger anvender sange, som ikke er en del af det gængse repertoire, kan et modrum derfor opstå. Det kan fremstå fremmed og anderledes, som en ikke fast del af det etablerede rum. Omvendt kan en sekulær sang sunget i et kirkerum også få ny betydning. Det konceptualiserede rum er jo netop invasivt og indprentende og kan forme og danne ramme, så det verdslige synges eller forstås religiøst eller kirkeligt. Visse verdslige

ge sange er måske mere modstandsdygtige mod kirkerummet, mens andre igen kunne ligne moderne salmer, hvis de placeres i den rette kontekst.⁷

For at opsummere det ovenstående: En undersøgelse af fællessang i kirkerum kan gå på to teoretiske ben. Først kan Kierkegaard et al.s fællessangstypologi anvendes til at fastsætte sangbegivenhedens type og motivation. Sangen kan være absolut eller ledsagende, og motivationen kan være indre eller ydre. Lefevbres rumteori kan oven på denne typologi give en dybere forståelse for, hvordan rummet påvirker sangbegivenhedens form og praksis, og derudover også om sangen kan blive et repræsentativt rum, der kan spille med eller imod kirkens allerede etablerede rum.

Højskolesangften i Johanneskirken

I forbindelse med studiestarten på teologiuddannelsen på Aarhus Universitet afholdes en højskolesangften i en af byens kirker. Arrangementet planlægges af tutorerne, der er ansvarlige for at tage imod de nye studerende, og sangbegivenheden afholdes af 'morgenssangsudvalget', der i løbet af semesteret afvikler morgensang fra højskolesangbogen. Ud fra min egen deltagelse i arrangementet vil den ovennævnte teori blive anvendt til at undersøge sammenhængen mellem fællessang og rum til arrangement. Det er ikke en gennemgribende analyse, men den tjener til at eksemplificere, hvordan spatialitet kan bruges som et rammeværk i en analyse af rum og sang. Valget af dette fællessangsarrangement som case blev besluttet, efter arrangementet fandt sted. Observationerne er derfor ikke understøttet med feltnoter, men bygger på mine erindringer fra dagen, suppleret med en liste over de anvendte sange. Grunden til, at netop denne begivenhed er valgt, er, at den eksemplificerer, hvad der kan ske, når højskolesang finder sted i et kirkerum. Jeg var selv kandidatstuderende, da jeg deltog i arrangementet, og derfor ikke en del af de nye studerende, der må anses som den primære målgruppe for arrangementet.

Under introugen er denne sangbegivenhed et led af mange ry-ste-sammen-aktiviteter for de nye studerende. Dog er aftenen åben for alle, der har en forbindelse til teologiuddannelsen i Aarhus, hvilket ses på arrangementets Facebook-begivenhed:

⁷ Se f.eks. Eriksen 2013 (s. 187-189 og 206-208) vedrørende diskussionen i Norge om at optage Nordahl Griegs "Til ungdommen" ("Kringsatt av fiender") i den norske salmebog.

Kære alle med forbindelse til teologi ved Aarhus Universitet

Traditionen tro afholder vi igen i år højskolesangaften i forbindelse med studiestartsugen. I år foregår det i Skt. Johannes Kirken onsdag d. 28. august kl. 20-21. Vi håber at se mange af jer, så vi kan vise de nye studerende det store fællesskab og den store sangglæde, der er på teologi! Alle, der er har forbindelse til teologi (cand.theol., stud.theol., ph.d.-stipendiat og undervisere samt sangglade), er velkomne. Sangene vil blive valgt af de nye studerende, og arrangementet vil tage ca. en time. I må meget gerne tage højskolesangbøger med, hvis I har en. Vi synger fra den 18. udg. af Højskolesangbogen, men tag bare den 19. udg. med.

På vegne af tutorholdet, Cheftutorerne⁸

Ud fra fællessangstypologien kan højskolesangaftenen bedst betegnes som 'absolut sang'. Selvom arrangørerne gør det klart, at arrangementet også skal tjene til at demonstrere sammenholdet på uddannelsen, så er formålet med denne aften at synge sammen. Selve begivenheden er da også domineret af sang, kun afbrudt af enkelte præsentationer eller korte refleksioner over sangenes tekster eller melodier. Hvorvidt en begivenhed er absolut sang eller ledsagesang, vurderes efter fællessangens rolle. I denne sammenhæng er fællessangen den primære aktivitet, og derfor kan begivenheden kategoriseres som absolut sang.

Motivationen for sangen er sværere at placere entydigt. Arrangørerne nævner i Facebook opslaget, at man gerne vil vise de nye studerende det store fællesskab og den store sangglæde på teologistudiet. Set fra det perspektiv er motivationen ydre, da sangbegivenheden er et middel til at opnå et andet mål end bare at synge sammen: Formålet er fællesskab. At begivenheden finder sted i et kirkerum, er ikke påtalt af arrangørerne. Det virker selvfølgeligt, hvilket formentlig skyldes det tætte forhold mellem teologistudiet og folkekirken: Mange færdiguddannede teologer bliver præster i folkekirken og får dermed kirkens rum som arbejdsplads. Johanneskirken anvendes desuden til semesterstartsfesten på teologi, som hvert år indledes med en gudstjeneste. Ved at bruge samme rum til højskolesangaftenen, danner arrangørerne en forbindelse til både folkekirken og den praksis, som hvert år gentager sig til semesterstartsfesten. Samtidig sker også en ubevidst socialisering af de nye

⁸ Citat fra arrangementets Facebook-side:
<https://www.facebook.com/events/1454608021726070/>.

teologistuderende. Deres studie begynder i et kirkerum med højskolesang i studiestartsugen, og afsluttes i et kirkerum med deres ordination til præstegerningen.⁹

For den enkelte deltager kan motivation dog sagtens divergere fra arrangørernes. Nogle af deltagerne motiveres måske af sanglyst og -glæde, mens andre – måske særligt de nye studerende – deltager, fordi sangaftenen er en del af studiestartsprogrammet. Man kan måske også være bange for at føle sig udenfor eller afkoblet, hvis man ikke deltager, men motivationen kan også være drevet af en forpligtelse over for fællesskabet og dem, der har planlagt studiestartsprogrammet.

En repræsentation af et kirkerum

Johanneskirken har en klassisk kirkekonstruktion med klokketårn, våbenhus, skib og kor.¹⁰ Arkitekturen minder grundlæggende om mange andre europæiske kirker, og rummet kan derfor betegnes som en repræsentation af et kirkerum: Det sted, hvor kirken er, et gudshus, menighedens samlingssted. Når man træder ind i Johanneskirken, giver linjerne, loftet og belysningen nærmest en fornemmelse af, at man er i en tunnel, så opmærksomheden trækkes fra indgangen i vest til alteret i øst i den anden ende af kirken. Rummet er indrettet, så man får øje på de vigtige, kirkelige symboler: kors, mosaikker, prædikestolen og døbefonten. Kirkeskibet er langt og bredt med hvælvet loft, hvilket medfører en lang akustik, som man kender det fra andre store kirkerum. Den forholdsvis lange rumklang understøtter den klassiske kirkemusik med orgel, kor og menighedssang, som normalt giver den musiske side af kirkelige handlinger og gudstjenester. Kirkerummet repræsenterer også Johanneskirken i dag som en individuel kirke blandt mange andre i folkekirken med dens konkrete menighedsråd, ansatte og teologi. Selve bygningen og kirkerummet er altså en repræsentation af et rum, der på flere planer har en historie, en ideologi og teologi bag sig. En dybere analyse af disse elementer er for vidtgående i denne sammenhæng. Det skal blot fastslås, at kirkens fysiske rum er en repræsentation af en klassisk, protestantisk kirke.

⁹ Tak til Anne Agersnap for sparring i analysen af denne case.

¹⁰ I kirkearkitekturen er skibet den del af kirkerummet, hvor menigheden opholder sig. I forlængelse af skibet mod øst er koret, som er det område, hvor alteret typisk er placeret, og hvorfra præsten afvikler gudstjenesten.

Arrangementets rumlige praksis

Deltagernes rumlige praksis ligner det, man ville kunne se til andre arrangementer i kirken. De, som har forberedt programmet, er mødt op i god tid, der uddeles sangbøger, og deltagerne ankommer drypvist og snakker lavmælt med hinanden over kirkebænkene. I modsætning til det typiske billede fra højmesse i Johanneskirken er der rullet et klaver frem foran trappen, der leder op til koret, og deltagerne sætter sig samlet og fylder kirkebænkene op fra koret og ned gennem skibet. Deltagerne lader til at være bekendt med og socialiseret til at opholde sig i en kirke, da deres handlinger ellers ikke divergerer fra den rumlige praksis, som Johanneskirken inviterer til. Tværtimod ligner deltagernes adfærd det, man kunne forvente af gennemsnitlige kirkegængere i kirkens rum. Denne adfærd skyldes formentlig, at kirkerummet ikke er fremmed for deltagerne. De har prøvet at være i en kirke før og har forskellige forestillinger og erfaringer om, hvordan man bør opføre sig. Praksissen mangler dog nogle elementer, som kendetegner folkekirkens almindelige gudstjeneste. Der er ingen præst, ingen fast liturgi, bønner eller andre gudstjenestehandlinger som velsignelser eller prædiken. Som vi skal se nedenfor, er aftens forløb derimod meget lig det, man ville kunne opleve til enhver anden højskolesangaften.

En sangvært fra morgensangsudvalget præsenterer kort arrangementets program, og derefter begynder vi at synge. Vi åbner med den kendte efterårssang "Septembers himmel er så blå", og mange synger kraftigt med, så det hvælvede kirkerum fyldes med sang og klaverspil. Vi synger siddende, og repertoireet er både højskolesange og salmer. Pianisten spiller i et støt tempo, og tonelejet lader til at passe de fleste af deltagerne, der synger højt og tydeligt med under hele arrangementet. Hver sang indledes med en kort kommentar fra sangværten, der også synger for på sangene. Efter sidste sang afrunder sangværten kort arrangementet og informerer tutorerne og de nye studerende om at blive siddende for at modtage informationer.

Rum og modrum i Johanneskirken

En række personer synger i et kirkerum, men det er ikke i forbindelse med en kirkelig handling eller en højmesse. Nok sidder de på kirkebænkene og opfører sig, som om de er i kirke, men begivenhedens indhold er ikke præget af et liturgisk eller på anden måde kirkeligt indhold. Hvad sker der rumligt i denne begivenhed?

Først bør man fremhæve, at værterne har arrangeret begivenheden efter rummet. Man har ikke ændret på lys eller lyd i lokalet, og man anvender kirkens bænke som samlingssted. Dernæst kan man se, at deltagerne opfører sig, som rummet fordrer: De ankommer gennem kirkens døre, sætter sig på kirkens bænke og synger i dens akustik. Deltagerne indretter sig efter rummet, hvilket omvendt betyder, at rummet indretter deltagerne. De bliver rumligt formet til en menighed. Ikke på en åndelig eller dogmatisk måde, men på den måde, hvorpå rummets bænke, akustik, lys og brug sætter sit præg på begivenheden og de personer, der deltager i den. Rummet bliver brugt på samme måde, som man ville gøre til en gudstjeneste. Derfor ligner deltagerne, rumligt, en syngende menighed. Dette er en væsentlig, men også nærmest banal spatial pointe: Rummet former det, som foregår i det. Hvis man er indforstået med, hvad en kirke er, hvad symbolerne betyder, og hvilken praksis kirkerummet normalt bruges til, så påvirker dette også ens opførsel i sådan et rum. Johanneskirkens rum er derfor ikke neutralt, hvilket sætter sit præg på sangbegivenheden, som heller ikke bliver neutral. Dermed ikke sagt, at man som deltager til en højskolesangaften pludseligt bliver from eller fyldes af religiøse følelser. Men det konceptuelle rum har magt og er invasivt, måske særligt over for nye teologistuderende, der overvejer at blive præster. Hvis sangaftenen blev afholdt i et auditorium eller på en bar, ville deltagerne rumligt formes til noget andet. Uanset hvilket sted man vælger at afholde et arrangement, så køber man i højere eller mindre grad den præmis, som rummet sætter.

At de syngende rumligt bliver en menighed, er dog ikke ensbetydende med, at der bliver afviklet en gudstjeneste. Der er ingen liturgisk kommunikation i den forstand, at Gud taler til menigheden, som svarer med sang. Formålet med aftenen er ikke forkyndelse af evangeliet, men fællessang som en ryste-sammen-aktivitet. Selvom Guds åbenbaring og kommunikation fra et protestantisk teologisk perspektiv ikke er bundet til gudstjenesten, så er kommunikationen mellem Gud og menneske nødvendig, før noget er en gudstjeneste. Det er selvfølgelig muligt, at den enkelte deltager forstår højskolesangen som en kommunikation med Gud, men da praksissen mangler centrale elementer fra den almindelige lutherske gudstjeneste, og fordi aftenens diskurs i sin helhed formidles som noget andet, giver det bedst mening at definere begivenheden som arrangørerne selv gør det: En højskolesangaften i et kirkerum.

Særligt to genstande drejer aftenens sangbegivenheden over mod en højskolesangaften: Klaveret og højskolesangbogen. Til den almindelige højmesse i Johanneskirken anvendes kirkens orgel, som har en

bestemt lyd, der kendetegner mange af folkekirkens gudstjenester. Klaveret er omvendt det primære instrument anvendt til akkompagnement til højskolesang (Kirkegaard et al., 42). Selvom Johanneskirken eget klaver anvendes, så bryder brugen af instrumentet med kirkens rum. Det er rullet frem foran trappen til koret og har indtaget en central plads, hvorfra aftenen afvikles. På denne måde ændres en genstand i rummet, så begivenheden får et nyt omdrejningspunkt i stedet for orgelet, prædikestolen eller alteret. Klaveret bliver centrum i et repræsentativt rum midt i Johanneskirken: Højskolesangens rum.

Højskolesangbogen bidrager på samme måde til dette repræsentative rum. I Johanneskirken synges der normalvis efter Den Danske Salmebog, men til dette arrangement synger deltagerne efter medbragte højskolesangbøger. Ud over salmer synges også en række sange, som ikke umiddelbart semantisk kan betegnes som 'salmer', men snarere som 'højskolesange'. Denne skelnen er måske vag i den danske folkekirke- og højskoletradition, for hvad der er salme, og hvad der er højskolesang, kan være svært at fastsætte og afhænger måske af kontekst og praksis. I denne sammenhæng er det derfor ikke uvæsentligt, at sangene synges til en højskolesangs-aften og ikke som en del af en gudstjeneste. Selvom der synges salmer, indgår de på lige fod med de resterende sange i højskolesangbogen, fordi de synges som en del af et repræsentativt højskolesang-rum og ikke en gudstjeneste.

Klaveret og højskolesangbøgerne bidrager på denne måde til et modrum i Johanneskirken. Selvom den rumlige praksis formes af kirkens rum, bænke, akustik osv., opstår der alligevel noget andet gennem arrangementets diskurs og genstandene, der benyttes. Det er en lille flig af noget anderledes. Et repræsentativt rum, som opstår i øjeblikket, og som forsvinder igen, når deltagerne forlader kirken med deres højskolesangbøger.

Fællessangens rum

Et rum er ikke bare en beholder, hvori fællessang kan foregå. Det påvirker, former og udfordrer sangen gennem arkitekturen, historien, ideologien og den almindelige praksis, som er indlejret i rummet. Når der synges fællessang i et kirkerum, befinder man sig i et konceptuelt rum, som man ikke kan undgå at forholde sig til. Når deltagerne til højskolesangs-aftenen placerer sig på kirkebænkene og ellers følger den praksis, som forventes i et kirkerum, bliver de rumligt formet til en menighed, ganske enkelt fordi det spejler den rumlige praksis,

som sker under højmessen og de kirkelige handlinger. Fællessangen er på denne måde formbar. Den vil altid formes efter rummet, den foregår i.

På trods af afhængigheden af det allerede konceptualiserede kirkerum, kan fællessangen dog også etablere sit eget rum midt i kirken. Andre praksisser end den vanlige eller fremmede genstande kan bidrage til et anderledes og repræsentativt rum, hvor aktørerne bevidst eller ubevidst er i opposition mod kirkerummet. Til højskolesangafteften i Johanneskirken opstår dette rum både i diskursen omkring arrangementet og i materialiteten: Klaveret og højskolesangbøgerne.

Fællessang i kirkerum kan være vanskelig at placere entydigt i en fællessangstypologi. Hvorvidt sangen er ledsagende eller absolut afhænger af, hvilken begivenhed der overhovedet finder sted, og flere planer af motivation kan potentielt være i spil. Når sangbegivenheden foregår i et rum, der så tydeligt påvirker og styrer praksis, kan fællessangens type og motivation blive mere udvisket og tvetydig. Spatial-teori er her et brugbart værktøj til at udfolde analysen. En undersøgelse af rummet afklarer, hvilken rumlighed der er givet, og hvilken der skabes i det konkrete møde mellem syngende mennesker og det allerede konstruerede og etablerede.

Undersøgelser af forholdet mellem sang og rum er således relevante for både musikvidenskaben og hymnologien. Ved at bruge spatialteori som et redskab til at forstå de begivenheder, der foregår, kan der åbnes for spørgsmål om den ideologi, teologi, magt og materialitet, som mennesker former og omgiver sig med. Rum har social betydning, og derfor er det relevant at forholde sig til de rum, der synges i. De former sangen, begivenheden og den sociale praksis. Men fællessangen kan også stå som et lille modrum, om end blot indtil sangen er klinget ud.

Litteratur

- Baunvig, Katrine F. 2018. "Når vi klapper, er vi." I *En gudstjeneste – mange perspektiver*, redigeret af Kirstine H. Johansen og Jette B. Rønkilde, 169-185. Frederiksberg: Eksistensen.
- Borčák, Lea W., Thomas H. Kierkegaard, Anne Agersnap og Katrine F. Baunvig. "I Hate Music! But I like to Sing." Kommende.
- Christiansen, Marianne. 2014. "Salmesangen i gudstjenesten." I *Salmesang: Grundbog i hymnologi*, redigeret af Peter Balslev-Clausen og Hans Raun Iversen, 129-144. København: Det Kgl. Vajsenhus' Forlag.

- Eriksen, Uffe H. 2018. "Giv mig, Gud, en salmetunge!" I *En gudstjeneste – mange perspektiver*, redigeret af Kirstine H. Johansen og Jette B. Rønkilde, 187-209. Frederiksberg: Eksistensen
- Fibiger, Marianne C.Q. 2021. "Spatialitet: Rum og sted." I *Andre verdener: Indføring i religionshistorie og religionsfænomenologi*, redigeret af Marianne C.Q. Fibiger og Hans Jørgen L. Jensen, 169-189. Højbjerg: Univers.
- Fuller, Martin G. og Martina Löw. 2017. "Introduction: An Invitation to Spatial Sociology." *Current Sociology* 65 (4): 469-491. <https://doi.org/10.1177/0011392117697461>.
- Iversen, Hans R. 2018. "Salmesangen og musikken i Folkekirken – praktisk teologisk belyst." I *Udsigt fra troens gren*, redigeret af Kirsten Nielsen, 301-317. Hjortshøj: Syng Nyt.
- Johansen, Kirstine H. "Højmesse – mellem stadfæstelse og virkningsfuldhed." I *En gudstjeneste – mange perspektiver*, redigeret af Kirstine H. Johansen og Jette B. Rønkilde, 63-89. Frederiksberg: Eksistensen, 2018.
- Johansen, Kirstine H. "Gudstjenestens rum, tid og krop." I *Mellem afbrydelse og forkyndelse: Gudstjenester til tid og sted*, redigeret af Jørgen Demant og Jette B. Rønkilde, 215-228. Frederiksberg: Eksistensen, 2020.
- Kirkegaard, Thomas H., Georgina Born, Anne Agersnap, Katrine F. Baunvig og Lea W. Borčák. "A Typology of Communal Singing." *Kommende*.
- Knott, Kim. 2005. "Spatial Theory and Method for the Study of Religion." *Temenos* 41 (2): 153-184.
- Knott, Kim. 2008. "Spatial Theory and the Study of Religion." *Religion Compass* 2 (6): 1102-1116. <https://doi.org/10.1111/j.1749-8171.2008.00112.x>.
- Knott, Kim. 2014. *The Location of Religion: A Spatial Analysis*. London: Routledge.
- Lefebvre, Henri. 1991. *The Production of Space*, oversat af Donald Nicholson-Smith. Cambridge, MA: Blackwell.
- Luther, Martin. 2017 [1539]. "Om koncilierne og kirken." I *Teologiske tekster*, 273-288. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Löw, Martina. 2016. *The Sociology of Space: Materiality, Social Structures, and Action*. New York: Palgrave Macmillan US. <https://doi.org/10.1057/978-1-349-69568-3>.
- Prenter, Regin. 1977. *Theologie und Gottesdienst: Gesammelte Aufsätze = Theology and liturgy: Collected essays*. Århus: Aros/Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Rønkilde, Jette B., 2018. "Gudstjeneste er noget, vi gør sammen – liturgisk teologi." I *En gudstjeneste – mange perspektiver*, redigeret af Kirstine H. Johansen og Jette B. Rønkilde, 15-34. Frederiksberg: Eksistensen.
- Soja, Edward W. 1996. *Thirdspace: Journeys to Los Angeles and Other Real-and-Imagined Places*. Cambridge, MA: Blackwell.
- Schilling, Heinz. 2014. *Martin Luther*, oversat af Peter Dürrfeld. København: Kristelig Dagblads Forlag.

- Schmidt, Ulla. 2024. "Public Church – Spatial Practice." I *Öffentliche Positionierungspraktiken: Kirche in einer pluralen Gesellschaft*, redigeret af Ursula Roth og Michael Roth, 55-64. Stuttgart: Kohlhammer.
- Smith, Jonathan Z. 1987. *To Take Place: Toward Theory in Ritual*. Chicago: University of Chicago Press.
- Thrane, Nanna Cæcilie. 2021. "Fællessang som samklingende eufori eller social dissonans." *Tidsskriftet SANG* 2 (1-2): 40-56.

Abstract

The singing church space: How the spatiality of church spaces shapes communal singing

This article explores how spatiality shapes communal singing in church spaces. By incorporating Kirkegaard et al.'s typology of communal singing and Henri Lefebvre's spatial theory, the article suggests how communal singing can be examined spatially: Both the type and motivation of the singing and the different spatial aspects that constitute the practice must be examined. Church spaces are embedded with ideology, theology, and social practices. Spatially, these elements shape the singing practice. Therefore, communal singing in a church space is never neutral. Communal singing can, however, also establish a counter-space within the church space. New practices, songs, or narratives enable singers to briefly challenge what is already established. The article concludes that spatial theory can be a useful resource in the study of the complex spaces in which communal singing takes place.

Keywords: *spatial theory, communal singing, church spaces, Henri Lefebvre, Hymnology*